Archeologisch onderzoek Uiterwaarden bij de stad Rhenen

Bureauonderzoek

GRONTMIJ ARCHEOLOGISCHE RAPPORTEN 1325

Grontmij

planning connecting respecting the future

Archeologisch onderzoek
Uiterwaarden bij de stad Rhenen

Bureauonderzoek

GRONTMIJ ARCHEOLOGISCHE RAPPORTEN 1325

Definitief

ISSN 1573-5710

Opdrachtgever:
Gemeente Rhenen

Grontmij Nederland B.V.
Houten, 15 juli 2013

GM-0095516, revisie D1

Verantwoording

Titel	:	Archeologisch onderzoek Uiterwaarden bij de stad Rhenen Bureauonderzoek Grontmij Archeologische Rapporten 1325
Projectnummer	:	327263
Referentienummer	:	GM-0095516
Revisie	:	D1
Datum	:	15 juli 2013

Auteur(s)	:	de heer drs. J. Bex
E-mail adres	:	jeffrey.bex@grontmij.nl
Gecontroleerd door	:	de heer drs. J. van der Roest
Paraaf gecontroleerd	:	
Goedgekeurd door	:	de heer ir. P.B.J.M. Oude Boerrigter
Paraaf goedgekeurd	:	
Contact	:	Grontmij Nederland B.V. De Molen 48 3994 DB Houten Postbus 119 3990 DC Houten T +31 30 634 47 00 F +31 30 637 94 15 www.grontmij.nl

Administratieve gegevens

Datum opdracht	:	14 februari 2013					
Datum concept 1	:	25 maart 2013					
Datum definitief 1	:	15 juli 2013					
Opdrachtgever	:	Gemeente Rhenen					
Uitvoerder	:	Grontmij Nederland B.V.					
Bevoegde overheid	:	Gemeente Rhenen *deskundige namens deze: Omgevingsdienst regio Utrecht*					
Aanleiding	:	opstellen nieuw bestemmingsplan					
Locatie	:	provincie	:	Utrecht			
(bijlage 1)		gemeente	:	Rhenen			
		plaats	:	Rhenen			
		toponiem	:	Uiterwaarden bij de stad Rhenen			
		kaartblad	:	39 E RHENEN			
		RD-coördinaten	:	NW	X: 165.685	/	Y: 442.095
				NO	X: 166.580	/	Y: 441.560
				ZO	X: 167.210	/	Y: 440.784
				ZW	X: 166.315	/	Y: 441.155
Archeoregio	:	Utrechts-Gelderse zandgebied / Utrechts-Gelders rivierengebied					
Archis2	:	OMG nummer	:	55879			
Documentatie	:	beheer en plaats	:	Grontmij Nederland B.V. – kantoor Houten (tijdelijk)			

Samenvatting

Binnen het plangebied ‘Uiterwaarden bij de stad Rhenen’ is de gemeente Rhenen voornemens om enkele ruimtelijke ontwikkelingen te laten plaatsvinden. Voor het totale plangebied is thans nog geen passend en actueel bestemmingsplan voorhanden. Dit archeologisch onderzoek dient ter onderbouwing van het nog op te stellen bestemmingsplan. De mogelijk met dit voornemen gepaard gaande grondwerkzaamheden kunnen een bedreiging vormen voor de eventueel aanwezige archeologische waarden binnen het plangebied. De gemeente Rhenen heeft Grontmij hiertoe de opdracht gegeven om onder meer een archeologisch bureauonderzoek uit te voeren.

Binnen het plangebied liggen een aantal cultuurhistorisch waardevolle terreinen en archeologisch kansrijke locaties. In het gebied ligt een archeologisch monument van hoge waarde, namelijk het AMK-terrein van het Oude Veerhuis. De voormalige tuin van het Koningshuis is thans in het reliëf nog herkenbaar. Mogelijk bevinden zich binnen dit terrein ook nog graven van Engelse soldaten (eind 18^{e} eeuw) en eventueel bebouwingresten in de noordwestelijke hoek. In het oostelijk deel van het plangebied hebben steenovens gestaan. Mogelijk bevinden zich nog restanten van een klein gebouwtje (tolhuisje?) en van een molen in de ondergrond van het plangebied.

Op de flank van de stuwwal komen langs de noordelijke / noordoostelijke rand van het plangebied stuwwalafzettingen in de ondergrond voor die een hoge archeologische verwachting hebben. Dit betreffen stuwwalafzettingen die vanwege hun ouderdom al lange tijd bewoond of gebruikt kunnen zijn geweest. Zo liggen grenzend aan het plangebied een tweetal archeologische monumenten van (hoge) waarde en een zeer bekende vindplaats (vroegmiddeleeuws grafveld De Donderberg). De stuwwalafzettingen met eventueel aanwezige sporenniveaus vanaf de prehistorie, lopen gedeeltelijk door onder het maaiveld van het plangebied. De afzettingen zijn in de Middeleeuwen (deels) geërodeerd door de rivier, die nu wat zuidelijker stroomt dan toen.

Op basis van het bureauonderzoek wordt geadviseerd om geen bodemingrepen te laten plaatsvinden binnen het terrein van het voormalige Oude Veerhuis, de voormalige Koningstuin met aangrenzende bijbehorende zones (sloot of huidige depressie rondom en ter plaatse van de noordelijke zone of Paardenmarkt) of de laatmiddeleeuwse dijken binnen het plangebied.

Binnen de graslanden van het plangebied rondom de historische stadskern en op de flanken van de stuwwal (zone Utrechtsestraatweg vanaf het Paardenveld westelijker) wordt geadviseerd geen bodemingrepen te laten plaatsvinden die dieper gaan dan de huidige bouwvoor of reeds verstoorde grond. Dit geldt met name voor het gebied of de zones waar de steenovens hebben gestaan, het gebied nabij de oude omwalling en de zone waar op basis van de kaart van Van Deventer een bouwwerkje kan hebben gestaan.

Binnen het deelgebied van de kleiputten (noordwestelijk deel plangebied) hebben de voorgaande bodemingrepen tijdens de kleiwinning waarschijnlijk al ernstige verstoringen aan de ondergrond toegebracht. Binnen dit deelgebied wordt geadviseerd verdere ontgravingen (uitdiepen) binnen de bestaande putten- en plassen vrij te geven voor wat betreft de conditie archeologie. Dit geldt niet voor de dijken, kades, oude weggetjes, mogelijke molenplaats of grotere nog aaneengesloten stukken graslanden binnen dit deelgebied. De huidige oevers (stranden) van de Nederrijn kunnen eveneens worden vrijgegeven voor bodemingrepen tot een diepte van meter.

Dit advies (D1) dient nogmaals ter goedkeuring te worden voorgelegd aan de bevoegde overheid, in deze de gemeente Rhenen (voordat deze definitief (D2) gemaakt wordt).

Inhoudsopgave

Samenvatting 4

1 Inleiding 6
1.1 Algemeen 6
1.2 Beleidskader 7
1.3 Doelstelling 7

2 Bureauonderzoek 8
2.1 Werkwijze 8
2.2 Geologie en bodem 8
2.3 Landschappelijke omgeving en bewoningsgeschiedenis 11
2.4 Archeologie en cultuurhistorie 15
2.5 Archeologische verwachting 18

3 Conclusie en aanbeveling 21
3.1 Conclusie 21
3.2 Aanbeveling 21

Literatuur en bronnen 23

Verklarende woordenlijst 25

Bijlage 1: Ligging locatie op de topografische ondergrond

Bijlage 2: Archeologische basiskaart

Bijlage 3: Beleidsadvieskaart archeologie plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen

1 Inleiding

1.1 Algemeen

Binnen het plangebied 'Uiterwaarden bij de stad Rhenen' is de gemeente Rhenen voornemens om enkele ruimtelijke ontwikkelingen te laten plaatsvinden. Er zal mogelijk een parkeerterrein gerealiseerd gaan worden. Het evenemententerrein en andere bestaande functies binnen het plangebied zullen een passende bestemming krijgen. De passantenhaven wordt mogelijk uitgebreid en er zal natuurontwikkeling / ruimte voor de rivier mogelijk worden gemaakt. Voor het totale plangebied is thans nog geen passend en actueel bestemmingsplan voorhanden. Ter onderbouwing van het op te stellen bestemmingsplan 'Uiterwaarden bij de stad Rhenen' dient een archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd.

De eventuele ruimtelijke ontwikkelingen en grondwerkzaamheden die met dit voornemen gepaard gaan kunnen mogelijk een bedreiging vormen voor de eventueel aanwezige archeologische en cultuurhistorische waarden binnen het plangebied. De gemeente Rhenen heeft hiertoe Grontmij Nederland B.V. onder meer de opdracht gegeven om een archeologisch onderzoek uit te voeren. Het onderzoek is conform de KNA (versie 3.2) uitgevoerd.

Het plangebied ligt in de uiterwaarden bij Rhenen, op de noordelijke oever van de Nederrijn (afb. 1.1). Het plangebied wordt in het noorden (globaal) begrensd door de Utrechtsestraatweg, het pad Buitenomme die langs de voormalige stadsomwalling / historische kern voert en de Cuneralaan tot even ten oosten van de Rijnbrug. De rivier de Nederrijn vormt de zuidelijke grens van het plangebied. De in dit document gebruikte term *onderzoeksgebied* staat voor het gebied dat globaal de zuidelijke flank van de Rheense stuwwal beslaat tussen ongeveer de Grebbeberg in het oosten en Remmerden in het westen.

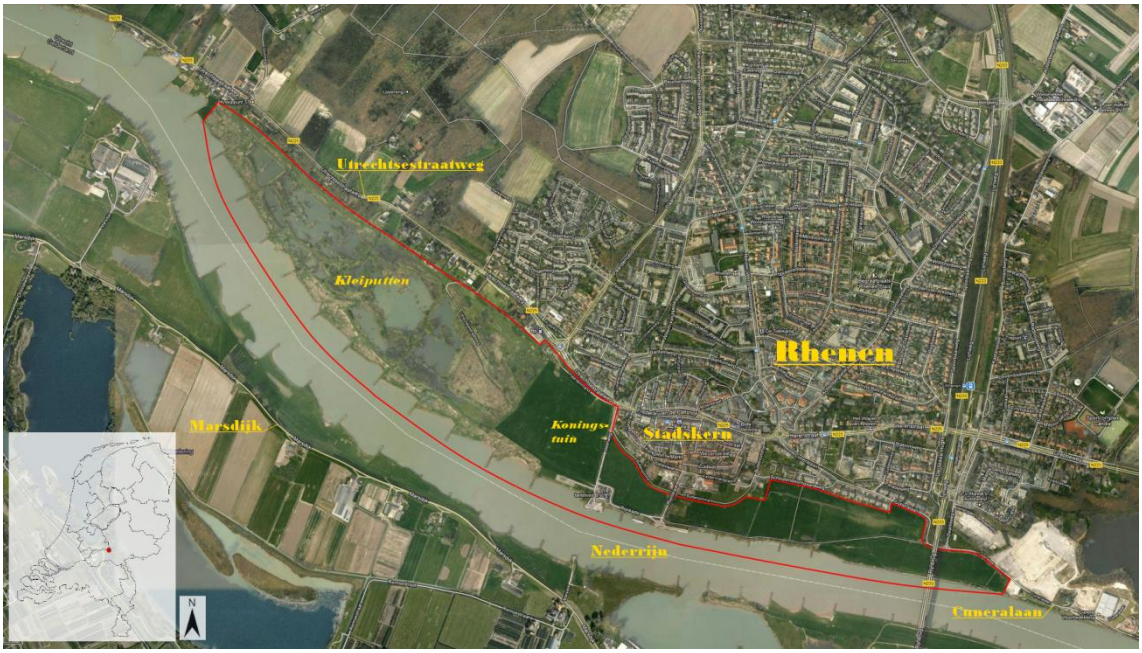

Afb. 1.1 Locatie plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen (binnen het rode kader).

1.2 Beleidskader

Met de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz, 2007) zijn de uitgangspunten van het Europese Verdrag van Malta binnen de Nederlandse wetgeving (Monumentenwet) geïmplementeerd. Het belangrijkste uitgangspunt van de wet is om archeologische waarden in hun oorspronkelijke context (ter plekke) te behouden, omdat dat de beste conserveringsomgeving is (voor eventueel toekomstig onderzoek). Dit noemt men behoud *in-situ*.

Door de herziening van de Monumentenwet hebben gemeenten een grotere verantwoordelijkheid gekregen op het terrein van het archeologisch erfgoed. Gemeenten dienen te beschikken over archeologiebeleid en in de ruimtelijke ordening rekening te houden met de mogelijkheid van archeologische waarden in de ondergrond. De gemeente Rhenen beschikt over eigen archeologiebeleid met bijbehorende beleidskaart[1].

1.3 Doelstelling

Doel van het onderzoek is het in kaart brengen van de te verwachten archeologische waarden binnen het plangebied en het omliggende gebied (onderzoeksgebied) op basis van bestaande bronnen. Hiervoor wordt een bureauonderzoek uitgevoerd, waarbij een gespecificeerd verwachtingsmodel wordt opgesteld. Op basis van dit verwachtingsmodel kan bijvoorbeeld een advies worden gegeven met betrekking tot de in het bestemmingsplan op te nemen maatregelen of de noodzaak van een eventueel archeologisch vervolgonderzoek indien er bodemingrepen worden uitgevoerd. Indien dit van toepassing is, zal worden aangegeven uit welke stappen het vervolgonderzoek zou kunnen bestaan.

[1] Raadpleging gemeente(website). Toelichting op het beleid; Vestigia-rapport V817. Brugman *et al.* 2011.

2 Bureauonderzoek

2.1 Werkwijze

Bij het bureauonderzoek is gekeken naar voor het onderzoeksgebied relevante gegevens met betrekking tot de archeologie, cultuurhistorie, geologie en bodem. Hierbij zijn de volgende werkzaamheden verricht:

- het bestuderen van bodemkaarten, geologische en geomorfologische kaarten;
- het raadplegen van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN);
- het raadplegen van het gemeentelijk archeologiebeleid;
- het raadplegen van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur (CHS) van de provincie Utrecht;
- het inventariseren van archeologische waarnemingen en in het verleden verrichte archeologische onderzoeken in het Archeologisch Informatie Systeem Archis2;
- het raadplegen van de Archeologische Monumentenkaart (AMK);
- het raadplegen van de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW);
- het raadplegen van historisch en topografische kaartmateriaal;
- het raadplegen van overige relevante literatuur en bronnen.

In de navolgende paragrafen worden eerst de geologie en bodemopbouw van het onderzoeksgebied beschreven. Daarbij wordt het bijbehorende landschap beschreven en wat dit kan betekenen voor de archeologie. Daarna zullen de bekende archeologische en cultuurhistorische waarden van het onderzoeksgebied worden besproken.

Op basis van de gegevens van zowel de geologische en bodemkundige opbouw als van de bekende archeologische waarden wordt dit hoofdstuk afgesloten met een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied. Daarin wordt per archeologische periode aangegeven hoe groot de kans wordt geacht op het aantreffen van archeologische waarden.

2.2 Geologie en bodem

Het landschap heeft altijd een belangrijke rol gespeeld in het nederzettingspatroon en de exploitatiemogelijkheden van de mens. Bij archeologisch onderzoek naar een bepaald gebied is het van groot belang om te achterhalen hoe het landschap er in het verleden kan hebben uitgezien. Dit kan mede door naar de geologische ontwikkeling en de bodemopbouw te kijken.

Tabel 2.1 indeling van (een deel van) het Pleistoceen en het Holoceen

Geologisch tijdvak	Chronostratigrafie		Datering in jaren v.Chr.		
Laat-Holoceen	Subatlanticum		1.100	–	heden
Midden-Holoceen	Subboreaal		3.800	–	1.100
	Atlanticum		7.000	–	3.800
Vroeg-Holoceen	Boreaal		8.000	–	7.000
	Preboreaal		9.000	–	8.000
Laat-Pleistoceen	Weichselien	*glaciaal*	120.000	–	9.000
	Eemien	interglaciaal	130.000	–	120.000
Midden-Pleistoceen	Saalien	*glaciaal*	370.000	–	130.000
↓	Holsteinien	interglaciaal	410.000	–	370.000

Het onderzoeksgebied is gelegen op de overgang van het Utrechts-Gelderse zandgebied naar het Utrechts-Gelders rivierengebied, waartoe de uiterwaarden van het plangebied behoren. Het stuwwallenlandschap, dat een groot deel van de gemeente Rhenen beslaat, is circa 150.000

jaar geleden gevormd tijdens de voorlaatste ijstijd; het Saalien.[2] Het vanuit het noorden afkomstige landijs stuwde de toen ter tijd aanwezige ondergrond op tot stuwwallen (afb. 2.1). De gestuwde ondergrond bestaat voornamelijk uit grofzandige en grindrijke fluviatiele sedimenten afkomstig van de oude rivierlopen van de Rijn en (in mindere mate van) de Maas.

Door het smeltwater van het landijs zijn zogenaamde glaciofluviale spoelzandwaaiers (sandrs) gevormd. Deze sandrs bestaan dikwijls uit sterk gelaagde en relatief vlak gelegen grindrijke grove zandafzettingen die binnen het Utrechtse stuwwallenlandschap veelal langs de zuidelijke / zuidwestelijke kant van de stuwwal voorkomen.

Na het Saalien volgde een warmere periode die bij ons bekend staat als het Eemien. In die periode steeg de zeespiegel tot zo'n 8 m +NAP waarbij de zee tot in de Gelderse Vallei lag. Hoogstwaarschijnlijk heeft zich in deze warme periode, die circa 10.000 jaar duurde, een (organische) bodem kunnen vormen in de stuwwalafzettingen. Als gevolg van bijvoorbeeld neerslag zal de oorspronkelijke stuwwal, zoals deze in het Saalien gevormd was, ook weer deels geërodeerd zijn.

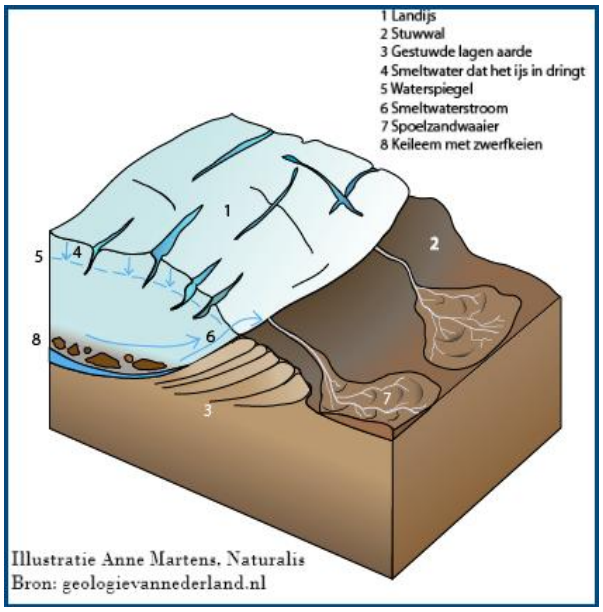

Afb. 2.1 Doorsnede vorming van een stuwwal

In de laatste IJstijd (het Weichselien) bereikte het landijs Nederland niet. Er heerste hier wel koude klimatologische omstandigheden waarbij de (diepere) ondergrond waarschijnlijk vrijwel permanent bevroren was. Tijdens die periode werden in de omgeving van Rhenen fluvioperiglaciale (sneeuwsmeltwater) en eolische (wind) afzettingen, zijnde dekzand behorende tot de Formatie van Boxtel[3], afgezet. Tegen de flanken van de hoge stuwwallen werden gordeldekzanden afgezet.

Met het aanbreken van het Holoceen begon de warmere periode die thans nog voortduurt. De voorheen kale stuwwalafzettingen raakten bedekt met (bos)vegetatie en er kon zich een bodem in vormen. Ten oosten en ten zuiden van het stuwwallencomplex stroomde een riviersysteem van de voorloper van de huidige (Neder-) Rijn. Deze sneed zich in de stuwwalafzettingen en erodeerde daar een groot deel van. Hierdoor is er bijvoorbeeld een onderbreking ontstaan in de stuwwal tussen Rhenen en Wageningen, waar deze eerder aaneengesloten was. De rivier verplaatste het geërodeerde sediment van de stuwwal verder stroomafwaarts. Langs de actieve stroom van de rivier werden zogenaamde oeverwallen van zand en zavel gevormd. Verder van de actieve stroom vandaan, kon in zones met rustig water klei tot bezinking komen.

Gedurende het Holoceen waren in het lagergelegen gebied ten zuiden van de stuwwal van Rhenen een aantal rivieren of wel stroomgordels[4] actief landschapsvormend. Dit betreffen de Stroomgordel van Herveld, die actief was vanaf de Midden Nieuwe Steentijd tot in de Midden IJzertijd (zie tabel 2.2), de Stroomgordel van Mars - Oude Rijn, die actief was vanaf de Midden Romeinse Tijd tot begin Nieuwe Tijd en de Stroomgordel van de Nederrijn die actief was vanaf de Vroege IJzertijd en nog steeds actief is. De Rijn heeft zich ten zuiden van de stuwwal diverse malen verlegd en heeft ook door het plangebied gestroomd. De rivier is tegenwoordig overigens niet of nauwelijks meer landschapsvormend doordat deze door de aanleg van kribben e.d. plaatsvast is geworden.

[2] Berendsen 2005, p. 45-52.
[3] Voorheen de Formatie van Twente.
[4] Berendsen en Stouthamer 2001.

De bodem in het plangebied bestaat volgens de Bodemkaart[5] uit rivierkleigronden. De gronden van zware zavel tot lichte klei worden gerekend tot de kalkhoudende ooivaaggronden (code: Rd90A) en kalkhoudende poldervaaggronden (code: Rn95A). Dit betreffen dus relatief jonge kleigronden waarin zich nog geen bodem heeft kunnen vormen. Onder deze kleigronden ligt zand dat door de Rijn eerder is afgezet. De gronden op de flank van de stuwwal, ten noordoosten van het plangebied, worden gerekend tot de hoge bruine enkeergronden (code: ***g***bEZ30) bestaande uit grof zand. Ter plaatse kan grind worden verwacht vanaf een diepte van 40 cm (***g-***). Deze eerdgronden zijn in de loop der eeuwen ontstaan en in dikte toegenomen door het opbrengen van voornamelijk organische bemesting als potstalmest, gestoken heideplaggen en eventueel beer- of stadsafval. De gronden werden met name ingezet voor de akkerbouw.

Geomorfologie
Volgens de geomorfologische kaart bestaat het plangebied (uiterwaarden) uit welvingen en vlakten doorsneden of begrensd door dijken. Dit betreffen de zandige oevers, oeverwallen en kleigronden langs de rivier. Aan de voet of de onderkant van de stuwwal liggen waaiervormige glooiingen (sandrs). Ten oosten van Landgoed De Tangh aan de Utrechtsestraatweg is deze laatst genoemde zone onderbroken door een diep dal.

AHN
Het Actueel Hoogtebestand Nederland vormt een aanvullende informatiebron voor de landschapsanalyse. Dit met behulp van laser-altimetrie verkregen digitale bestand vormt een goed beeld van het huidige reliëf binnen het onderzoeksgebied. Op afbeelding 2.2. is aan de scherpe begrenzing en de onderbreking in de stuwwalrug tussen Rhenen en Wageningen te zien dat de rivier de stuwwal gedeeltelijk heeft geërodeerd. Oranje tot geel staat voor de relatief hoge gronden en groen tot blauw voor de lager gelegen gronden ten opzichte van NAP.

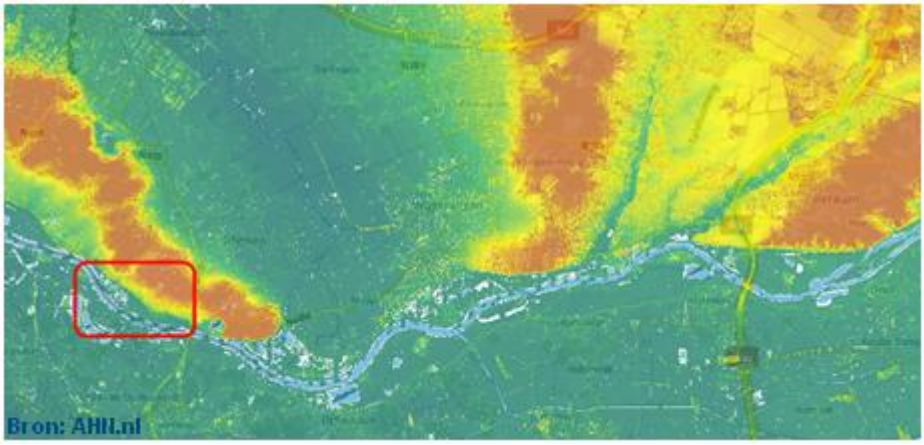

Afb. 2.2 Uitsnede van het AHN met in het rode kader globaal het onderzoeksgebied.

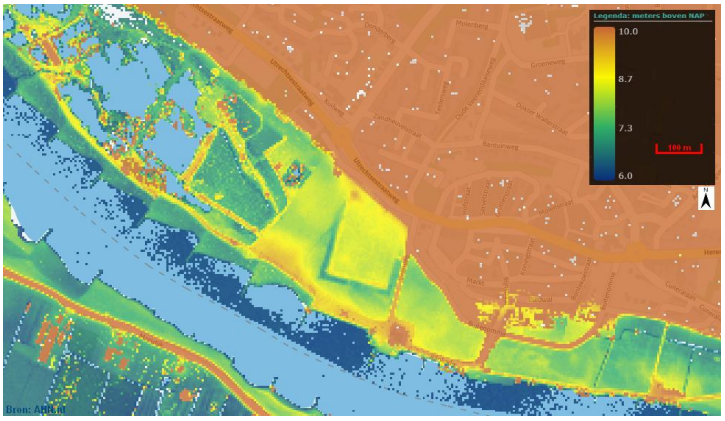

Afb. 2.3 Uitsnede AHN t.h.v. het centrale deel van het plangebied.

Afbeelding 2.3 is een meer gedetailleerde uitsnede van het AHN ter hoogte van het plangebied. Binnen het plangebied varieert het reliëf relatief sterk. Binnen deze uiterwaarden liggen de dijken en de wegen hoger in het landschap. Opvallend is de rechthoekige sloot of depressie ten westen van de historische kern (zie verder). Het onderling reliëf op de stuwwal is in dit beeld niet geaccentueerd.

[5] Blad 39 Oost Rhenen.

2.3 Landschappelijke omgeving en bewoningsgeschiedenis

Prehistorie

In de stuwwalafzettingen van Rhenen zijn in het verleden zeer oude vuurstenen artefacten aangetroffen. Deze vuurstenen voorwerpen uit het Pleistoceen getuigen van menselijke aanwezigheid in deze contreien in de Oude Steentijd. Een deel van deze vuurstenen voorwerpen worden zelfs gedateerd van vóór het Saalien (voorlaatste IJstijd) en zijn dan afkomstig uit de voormalige rivierafzettingen die door het landijs zijn opgestuwd tot stuwwallen. Vermoedelijk zal het onderzoeksgebied gedurende het grootste deel van het Holoceen menselijke activiteiten hebben gekend. Dit gebied met de hoge droge zandgronden en de nabijgelegen natte riviervlakte, zal ook toen al een zekere aantrekkingskracht hebben gehad op de mens.

Binnen het plangebied zijn een redelijk aantal vondstmeldingen of waarnemingen gemeld in Archis (blauwe sterren in afb. 2.4). De vroegste datering daarvan is echter pas in de IJzertijd. De waarnemingen bestaan uit crematieresten of (fragmenten) aardewerk en worden geassocieerd met een ter plaatse gelegen grafveld uit de IJzertijd. Die vondsten zijn overigens langs de voet van de stuwwal (langs de Utrechtsestraatweg) aangetroffen en komen dus wat betreft bodem of ondergrond niet direct overeen met de rivierafzettingen die binnen het grootste deel van het plangebied voorkomen. De aanwezigheid van een grafveld duidt natuurlijk wel op menselijke bewoning in die periode.

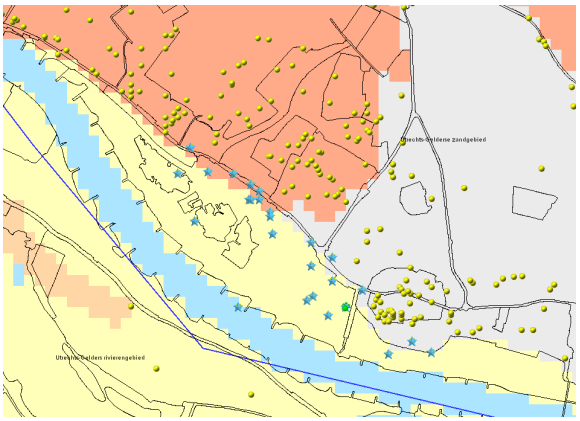

Afb. 2.4 Uitsnede archiswaarnemingen (stippen en sterren) op de ondergrond van de IKAW

Tabel 2.2 Overzicht van archeologische perioden

Periode	Datering		
Nieuwe Tijd	1500	-	heden
Late Middeleeuwen	1050	-	1500 n.Chr.
Vroege Middeleeuwen	450	-	1050 n.Chr.
Romeinse Tijd	12 v.Chr.	-	450 n.Chr.
IJzertijd	800 v.Chr.	-	12 v.Chr.
Bronstijd	1.900 v.Chr.	-	800 v.Chr.
Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	5.325 v.Chr.	-	1.900 v.Chr.
Mesolithicum (Midden Steentijd)	9.000 v.Chr.	-	4.900 v.Chr.
Laat-Paleolithicum (Late Oude Steentijd)		tot	9.000 v.Chr.

Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen

In de Romeinse Tijd lag het grondgebied van het huidige Rhenen net buiten de noordelijke grens van het Romeinse Rijk, die gevormd werd door de Oude Rijn. Het plangebied lag dus toen ter tijd buiten het Rijk, maar de vroege Romeinse aanwezigheid zal naar aller waarschijnlijkheid direct merkbaar zijn geweest in het gebied. Op basis van archeologische waarnemingen (in Archis) is er sprake van bewoning binnen het plangebied vanaf de Midden Romeinse Tijd en continueert de bewoning zich in de Vroege Middeleeuwen. Langs de Utrechtsestraatweg (stuwwalafzettingen) werd in het midden van de 20e eeuw een omvangrijk vroegmiddeleeuws grafveld opgegraven (De Donderberg, archismelding 26853). Ter plaatse werden rond de 1280 graven (zowel inhumatie als crematie) aangetroffen. Daarnaast werden ook enkele paardengraven aangetroffen. De bijgiften bestonden onder meer uit aardewerk, munten, wapenuitrusting, gereedschappen, glaswerk en mantelspelden. Dit rijengrafveld op de Donderberg is de grootste, langst gebruikte en mogelijk rijkste vroegmiddeleeuwse begraafplaats van Nederland.[6]

[6] Huiskes 2011.

Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd
De oudst bewaard gebleven historische vermelding van Rhenen dateert uit 855.[7] Omstreeks 1240 kreeg Rhenen stadsrechten uit handen van de Bisschop van Utrecht. Een eeuw later (1346) kreeg deze Utrechtse stad op de grens met de Gelderse gebieden, een stenen ommuring om beter verdedigbaar te kunnen zijn. Rhenen heeft door zijn strategische ligging in de loop der eeuwen veel oorlogsgeweld en schermutselingen gekend. De stenen ommuring had drie hoofdpoorten; de Utrechtse- of Westpoort, de zuidelijk gelegen Rijnpoort en de Bergpoort in het oosten. Rondom de ommuurde stad lag een omgrachting, maar vanwege het hoogteverschil op de flank van de stuwwal bevatte enkel de zuidelijke helft water. Het plangebied ligt net buiten de voormalige omwalling of grachtzone. In deze tijd was een deel van het plangebied in bezit (leen) van een kloosterorde.

De onderstaande plattegrond van Rhenen (afb. 2.5) gemaakt door Jacob van Deventer in de tweede helft van de 16e eeuw, toont een ommuurde stad met een gedeeltelijk met water gevulde omgrachting en drie poorten met toelopende landwegen. De ommuring was voorzien van diverse muurtorens van waaruit men de stad en stadsmuur kon verdedigen. Vanuit de Westpoort, maar ook de zuidelijke Rijnpoort, kon men middels enkele wegen of paden door het huidige plangebied naar de oever van de Rijn komen.

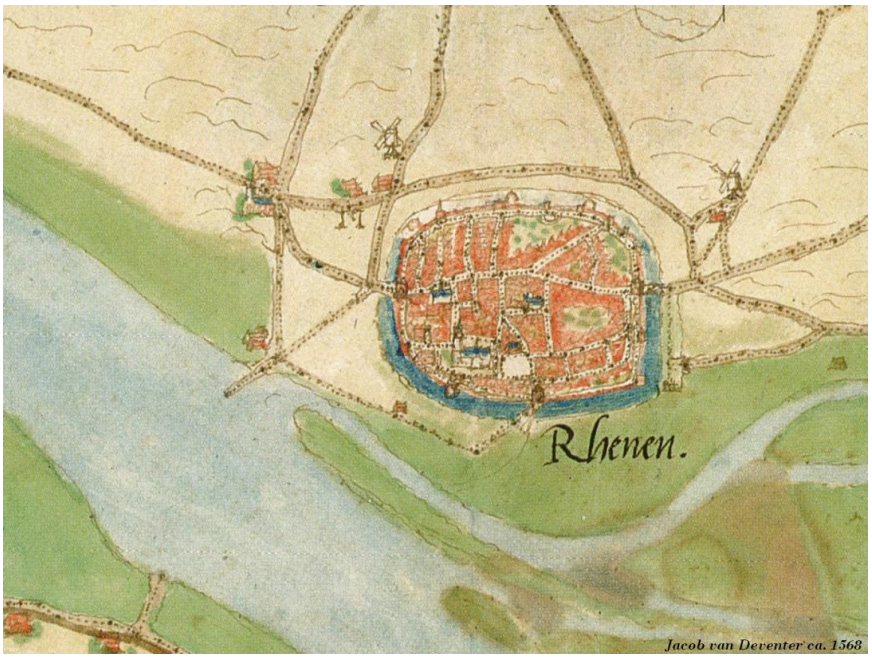

Afb. 2.5 Uitsnede plattegrond van Rhenen door Jacob van Deventer, ca. 1568.

Oude Veerhuis
Op de kaart van Van Deventer (afb. 2.5) staan twee bouwwerken weergegeven ten zuidwesten van de oude stadskern van Rhenen, één daarvan (links bij het kruispunt) betreft het zogenaamde Oude Veerhuis en het andere betreft mogelijk een tolhuis.[8] In 1983 werden tijdens egalisatiewerkzaamheden in de uiterwaard de resten van een put en een tegelvloertje aangetroffen.[9] De Historische Vereniging Oudheidkamer voor Rhenen en Omstreken heeft ter plaatse tijdens diverse veldcampagnes opgravingen en onderzoek verricht. Ter plaatse heeft het Oude Veerhuis gestaan dat mogelijk al in het midden van de 14e eeuw[10] bestond, maar met een zekere datering in de 16e en 17e eeuw. De aangetroffen (bouwhistorische) resten omvatte zeker drie bouwfases en er werden vele vondsten gedaan van resten uit de materiële cultuur. In de nabij-

[7] www.rhenen.nl – welke document is niet nader omschreven. Navolgende tekst is grotendeels toegespitst overgenomen van de gemeentewebsite.
[8] De Jong 1985.
[9] Deys 1984.
[10] Van Iterson 1935 in: De Jong 1985.

heid werden tevens resten van een weg of dam en voormalig haventje waargenomen.[11] Mogelijk betreffen het restanten van het dammetje, krib of steiger die ook op de afbeelding van Van Deventer staat afgebeeld in het water van de rivier. Mogelijk bevonden zich ter plaatse meer havenwerken of aan het veer, scheepsvaart of visserij gerelateerde bouwwerken. Ten zuidoosten van Rhenen heeft Van Deventer enkele rivierarmen of restgeulen ingetekend. Mogelijk waren deze watergangen bevaarbaar en hebben ze gediend als natuurlijke haven.

Duidelijk is dat het Oude Veerhuis in 1672 door de Fransen werd verwoest, maar nadien weer is opgebouwd. Op kadastrale kaarten uit het begin van de 19e eeuw staat het gebouw echter niet meer weergegeven. Mogelijk is het veerhuis in 1772 afgebroken.[12] Het terrein is thans opgenomen op de archeologische monumentenkaart (AMK nr 7181). Van de hand van de Historische Oudheidkamer zijn vele artikelen en beschrijvingen over het (Oude) Veerhuis en de uitgevoerde opgravingen verschenen.[13] Door een verlegging van de rivier naar het zuiden is er een 'nieuw' veerhuis gebouwd langs de nieuwe oever aan het einde van de huidige veerweg. Dat gebouw is echter tijdens gevechtshandelingen aan het eind van de Tweede Wereldoorlog verwoest.[14] Eind 1957 is de Rijnbrug in gebruik genomen en hield het veer over de rivier op te bestaan. Deze brug is overigens op de fundamenten van de tijdens de Tweede Wereldoorlog verwoeste spoorbrug (vanaf 1880) gebouwd. De verwoeste spoorbrug is dus niet meer als spoorbrug herbouwd.

Vanuit de stadspoorten liepen een aantal wegen of paden naar het oude veer (zie afb. 2.5). Tijdens enkele verkennende veldonderzoeken door de Historische Oudheidkamer van Rhenen werden in het terrein op een diepte van een halve tot een meter onder maaiveld restanten van deze weggetjes aangetroffen die in positie goeddeels overeenkomen met de ingetekende wegen op oude kaarten (zie verder).[15] De restanten bestaan uit verhardingen van veldkeien, grind en stukken baksteen. Op een (onbekende) locatie binnen het opgravingsterrein werd op circa 30 cm onder de bovengenoemde weg een oudere weg aangetroffen van uitsluitend veldkeien. Enkele van de wegen zouden tot in de 20e eeuw in gebruik zijn geweest. De huidige Veerweg is in 1833 aangelegd.

Koningshof

Binnen het plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen ligt nog een terrein van historisch belang. Dit betreft de voormalige zogenaamde Koningstuin behorende bij het Koningshof / Koningshuis van de Duitse keurvorst Frederik V van de Palts.[16] Dit zomerpaleis (afb. 2.6) lag zelf binnen de ommuring van de stad en werd rond het jaar 1630 gebouwd op het terrein van een voormalige kloosterorde. Buiten de Westpoort lag de bijbehorende tuin die via een brug vanuit de stad te bereiken was.

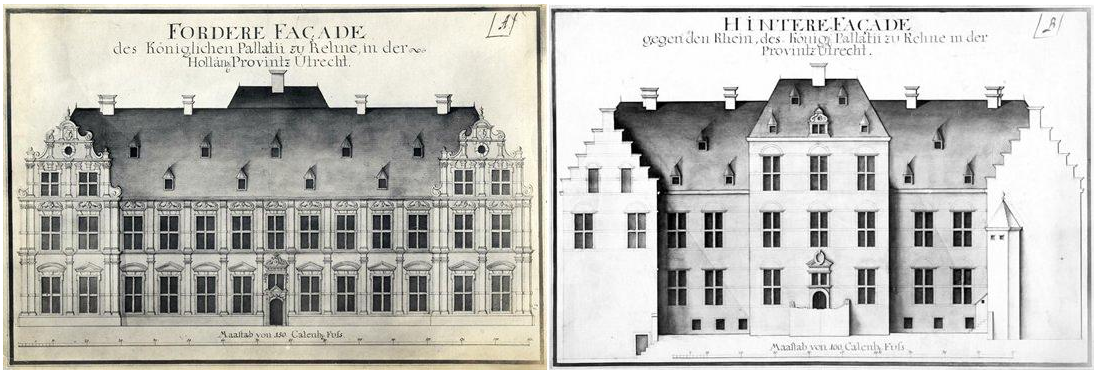

Afb. 2.6 Tekening van de voor- en achterkant van het Koningshof door C.H. von Bonn 1748.

[11] Delfin 1986.
[12] Delfin 1986.
[13] De beschrijving over het Oude Veerhuis is in deze rapportage zeer beperkt gehouden. Voor meer informatie over deze archeologische vindplaats wordt naar de feitelijke artikelen verwezen (zie o.a. literatuurlijst), daarbij komt dat de waardering van het terrein reeds is ondervangen in een (hoge) AMK-status.
[14] Deys 1984.
[15] De Jong 1985 en Delfin 1986.
[16] www.rhenen.nl

De tuin werd in de jaren ’30 van de 17e eeuw aangelegd en bestond uit twee gedeelten.[17] Het noordelijk deel was moestuin en het zuidelijk deel boomgaard (afb. 2.7). De bijbehorende omliggende uiterwaardgronden of graslanden stonden bekend als de Koningsweide. In de noordwestelijke hoek van de tuin heeft een bouwwerk gestaan, waarschijnlijk een hovenierswoning of tuinhuis. Dit gebouwtje is begin 19e eeuw afgebroken. In het noorden werd de tuin begrensd door een schutting en de andere zijden waren omgeven door een brede sloot (met vele wilgen). Deze sloot is thans nog in beperkte mate als rechthoekige depressie in het reliëf van het landschap zichtbaar (zie afb. 2.3 / AHN).

Eind 18e eeuw was de Nederlandse Republiek (in coalitie) in oorlog met de Franse Republiek. In de zomer van 1794 trok een deel van de troepen van de coalitie zich terug achter de Rijn. In Rhenen kwam zodoende een groep van zo’n 1100 gewonde en verzwakte Engelse soldaten aan.[18] Het Koningshuis werd gebruikt als hospitaal voor deze soldaten. De bomen en schutting uit de Koningsboomgaard, maar ook delen van het Koningshuis zelf werden gebruikt voor brandhout. In de Koningstuin werden in deze periode meer dan 400 Engelsen begraven. Het terrein heeft daardoor de bijnaam het ‘Engelse kerkhof’ gekregen. Het Koningshuis werd uiteindelijke in 1812 in sterk vervallen toestand gesloopt. In de tuin werden de bomen gerooid en de grond omgezet tot weiland. Het is onduidelijk of tijdens die werkzaamheden de graven van de Engelse soldaten (allemaal) zijn gelicht en bijvoorbeeld verplaatst.

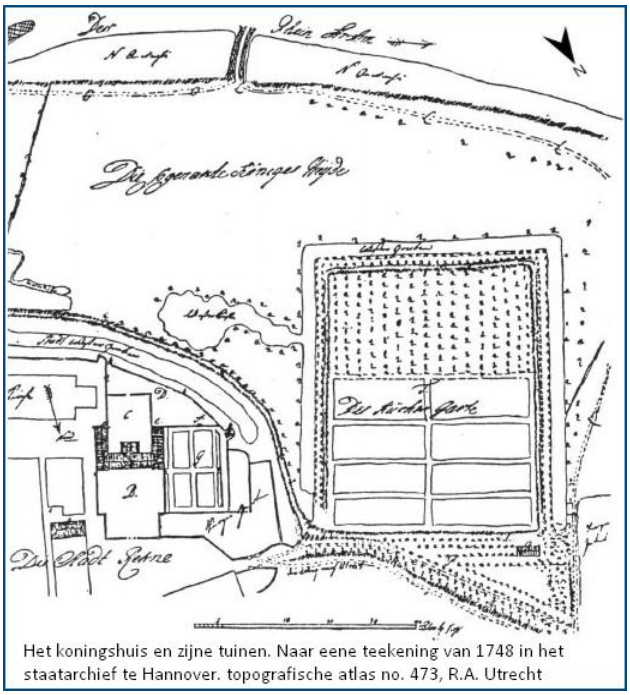

Afb. 2.7 Uitsnede afbeelding van de Koningstuin e.o.

<u>Steenoven / veldovens</u>

In de uiterwaarden ter hoogte van de Schoutenboomgaardweg tussen de Rijnbrug en de binnenstad van Rhenen heeft vanaf 1829 een veldoven (steenoven) gestaan in eerste eigendom van J.G. Sandbrinks.[19] Op oude kaarten (afb. 2.8) staan drie bouwwerken ingetekend langs de dijk. Bij raadpleging van de kadastrale gegevens uit het begin van de 19e eeuw staat op dit terrein aanvankelijk nog één gebouwtje dat later is uitgebreid met twee bouwwerken / veldovens. In de kadastrale beschrijving staat ‘*Huis en Veerplaats’,* deze laatste omschrijving is doorgestreept en vervangen door *Steenovens*. In de tweede helft van de 20e eeuw worden de ovens niet meer weergegeven op de topografische kaarten.

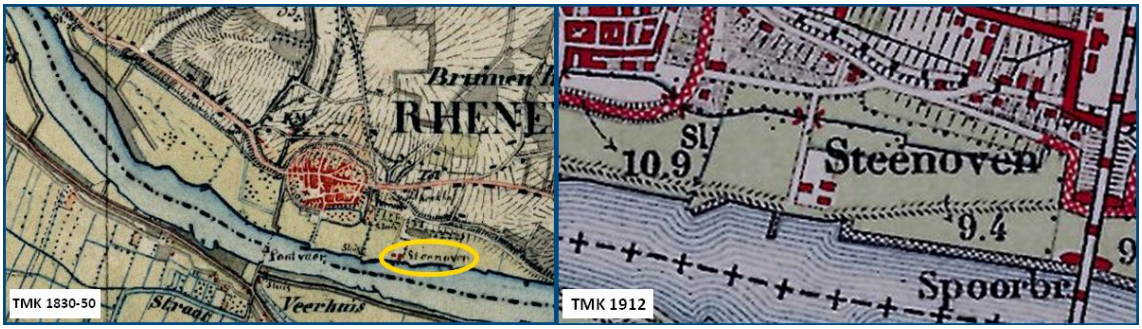

Afb. 2.8 Uitsneden TMK met de locatie van de veldovens in gele cirkel.

[17] De Jong 1987.
[18] De Jong 1987.
[19] Dekker 2006.

Kleiwinning
In het westelijk deel van het bestemmingsplangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen, in het gebied dat de Palmerswaard heet, is eind jaren ’80 van de vorige eeuw op één locatie begonnen met het ontkleien of afticheln van de bovengrond. In de periode 1992 – 1999 is meer klei gewonnen waardoor een aanzienlijk aantal putten en plassen in dit gebied zijn ontstaan.[20] De oude dijken en weggetjes liggen echter nog goeddeels in dit huidige natuurgebied. Waarschijnlijk heeft in dit gebied een molen gestaan (zie verder / afb. 2.10).

2.4 Archeologie en cultuurhistorie

In 2010-2011 is in opdracht van de Milieudienst Zuidoost Utrecht[21] door Vestigia een archeologische beleidskaart en een toelichtend rapport voor het grondgebied van de gemeente Rhenen opgesteld.[22] Naar aanleiding van overleg met de deskundige namens de bevoegde overheid[23] is besloten enkel de beneden beschreven gemeentelijke kaart uit het geoloket te gebruiken als gemeentelijke verwachtingskaart.

De gemeente Rhenen heeft een eigen archeologische verwachtingskaart (afb. 2.9) die te raadplegen is via het digitale geoloket van de gemeente. Daarop is het plangebied onderverdeeld in een tweetal verwachtingszones namelijk een zone met een hoge archeologische verwachting, dat het grootste deel van het plangebied beslaat, en een kleinere zone met een lage archeologische verwachting. De locatie van het Oude Veerhuis is aangemerkt als een terrein van archeologische waarde. De zone van de Utrechtsestraatweg behoort tot de dorpskern met lintbebouwing. De Utrechtsestraatweg is namelijk een zeer oude landroute waarlangs al lange tijd bewoning plaatsvindt. Opmerkelijk is dat de Koningstuin niet is aangegeven op deze kaart en dat een groot gebied ten noorden en een klein gebied ten zuiden van de historische binnenstad blijkbaar niet is gewaardeerd. Op min of meer dezelfde kaart uit het geoloket van de Omgevingsdienst regio Utrecht heeft dit gebied wel een waardering gekregen, maar dan met een onbekende archeologische verwachting of wel beleidscategorie 7. Voor deze beleidscategorie is onvoldoende informatie over de aard en de kwaliteit van het bodemarchief, maar wel kan worden vastgesteld dat ophoging van het maaiveld heeft plaatsgevonden en/of de bovenste bodemlagen geroerd zijn.

Vergelijking van de kaart uit het geoloket en de archeologische waarden- en verwachtingenkaart uit het onderzoek van Vestigia leert dat beide kaarten in waardering vrijwel exact overeenkomen. De kaart van Vestigia zal als basis voor de kaart uit het geoloket hebben gediend.

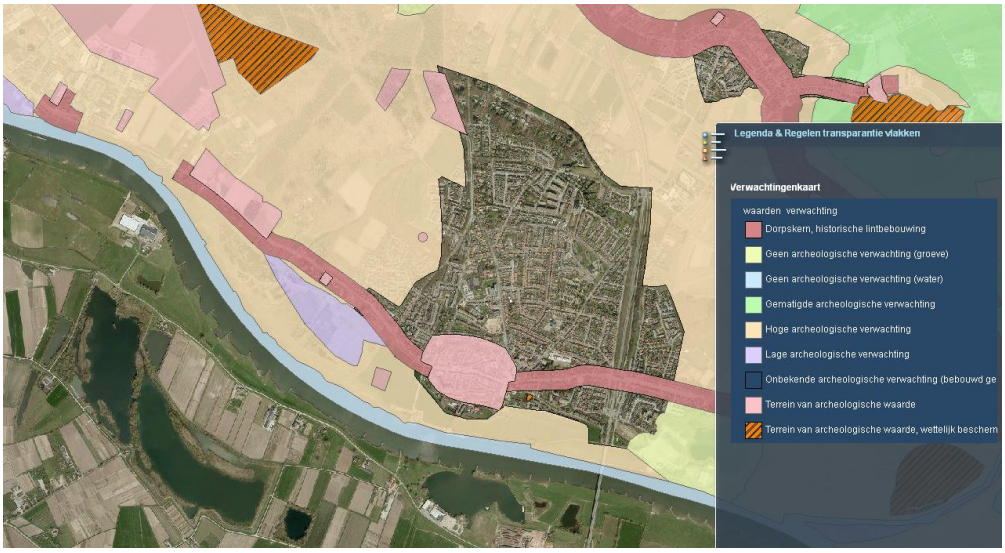

Afb. 2.9 Uitsnede gemeentelijke archeologische verwachtingskaart (geoloket gem. Rhenen).

[20] www.utrechtslandschap.nl – Palmerswaard.
[21] Thans de Omgevingsdienst regio Utrecht.
[22] Brugman et al. 2011, Vestigia-rapport V817. Overigens is dit rapport niet eenvoudig te achterhalen op de gemeentewebsite of andere informatiebronnen.
[23] Omgevingsdienst regio Utrecht – contactpersoon: mevr. drs. H. van den Ende d.d., maart 2013.

Opmerkelijk is dat in de onderzoeksrapportage van Vestigia niets vermeld wordt over de Koningstuin / het Engelse kerkhof en geen enkele inhoudelijke archeologische informatie over het Oude Veerhuis staat beschreven, terwijl het toch twee bekende en belangrijke cultuurhistorische terreinen zijn (!). De toegekende verdeling in hoge en lage archeologische verwachting binnen het onderhavige plangebied wordt in de rapportage of kaartbijlage niet (duidelijk) onderbouwd. Doorgaans hebben zones of gebieden in de (deels afgegraven) uiterwaarden, huidige oevers van rivieren en locaties waar rivieren tot in redelijk recente tijden hebben gestroomd (geërodeerd), een lage tot wellicht middelhoge trefkans. Ondanks deze bodemgenese kunnen er wel degelijk archeologische waarden binnen dit gebied worden aangetroffen zoals de resten van het Oude Veerhuis en de nog steeds zichtbare contouren van de Koningstuin dat aantonen. Een door Vestigia toebedeelde hoge trefkans lijkt voor delen van het plangebied dus (toevallig) wel goed uit te komen.

Archis en AMK
In het centrale informatiesysteem Archis2 van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed staan veel bekende archeologische onderzoeken, waarden en waarnemingen aangegeven. In de nabijheid van het plangebied zijn vele waarnemingen gemeld (bijlage 2 / afb. 2.4).

Een groot deel van die waarnemingen betreffen archeologische vondsten behorende bij de grafvelden uit de IJzertijd en Romeinse Tijd - Vroege Middeleeuwen die langs de Utrechtsestraatweg op de stuwwalgronden liggen (zie verder). Binnen het plangebied is ook een waarnemingspunt geplaatst waaraan administratief diverse vondsten / waarnemingsnummers zijn gekoppeld met een onduidelijke herkomst of onbekende vindplaats (“groene handje” in afb. 2.4) en die dus niet representatief zijn voor het plangebied.

Ter hoogte van de voormalige Koningstuin is een waarneming geplaatst met de vermelding dat ter plaatse restanten van een middeleeuwse steenfabriek zouden kunnen liggen (wnr: 26966). Deze is later aangevuld met een verwijzing naar het Oude Veerhuis. Onder waarnemingsnr: 27077 en 58188 is meer informatie (materiaal en literatuurverwijzingen) over het Oude Veerhuis ondergebracht.

Verder naar het westen in de Palmerswaard is een melding bekend over het aantreffen van onder meer een houten staander die aan een molen zou hebben toebehoord (wnr: 43605). Mogelijk betreft het een restant van de molen zoals Jan de Beyer die heeft afgebeeld op zijn ets uit 1753 (afb. 2.10). Van het overig daar aangetroffen materiaal (bouwmateriaal en aardewerk e.d) wordt opgemerkt dat het mogelijk van elders afkomstig zou kunnen zijn en ter plaatse is gestort.

Afb. 2.10 Tekening / ets van Jan de Beyer (1753) met uiterst rechts op de voorgrond de molen.

Molendatabase
Raadpleging van de molendatabse.nl heeft echter geen aanvullende gegevens opgeleverd voor de (vermoedelijke) molenplaats in de uiterwaarden Palmerswaard langs de rivier.

Eind 1979 werden in een rioolsleuf ter hoogte van de Paardenmarkt (vml Koningstuin) menselijke resten aangetroffen (wnr: 44023). Die resten worden aan de Engelse soldaten uit het einde van de 18^{e} eeuw toegeschreven (zie eerder). Ter hoogte van de in afbeelding 2.7 ingetekende

bebouwing in de noordwestelijke hoek van de Koningstuin, werden tijdens graafwerkzaamheden restanten van een fundament waargenomen (wnr: 44036).

Eerder archeologisch onderzoek in de omgeving
Door Synthegra zijn in 2011 twee onderzoeken uitgevoerd die in of nabij het plangebied liggen. Het betreft een bureauonderzoek naar een locatie aan de Rijnstraat 24 en het Keldermanspad 2[24] en een bureauonderzoek met een aanvullend booronderzoek Buitenomme[25]. Beide onderzoeken komen niet met voor dit onderhavig grotere plangebied direct relevante of algemene aanvullingen op hetgeen al is beschreven.

In het bureauonderzoek Rijnstraat en Keldermanspad worden locaties binnen de historische kern / oude bewoningsgronden van Rhenen onderzocht. Er geldt ter plaatse een lage verwachting voor het kunnen aantreffen van sporen uit de prehistorie vanwege de vermoedelijke erosie van de diepere ondergrond door de rivier. De verwachting vanaf de Romeinse Tijd tot en met de Nieuwe Tijd is middelhoog tot hoog. Er is geadviseerd voorafgaand aan de bodemingrepen een verkennend booronderzoek uit te laten voeren om de bodemopbouw in kaart te brengen. Op een tweede locatie wordt een archeologische begeleiding geadviseerd indien de bodemingrepen daar dieper dan 1 m –mv zullen zijn.

Het andere onderzoek betreft een aantal mogelijke locaties voor bergbezinkbassins in de uiterwaarden. Het betreffen kleine locaties aan weerszijden van zowel de Veerstraat als de Rijnstraat. Langs de Veerweg is in het merendeel van de 6 gezette boringen een verstoorde bodemopbouw aangetroffen. De archeologische verwachting is daardoor bijgesteld naar laag. Er is geadviseerd geen vervolgonderzoek uit te laten voeren.

Terreinen waarvan de archeologische waarde bekend is, staan aangegeven op de Archeologische Monumentenkaart (AMK). De AMK is per provincie ontwikkeld in samenwerking met de RCE. De terreinen op de AMK zijn ingedeeld in vier categorieën: terreinen met archeologische waarde, hoge archeologische waarde, zeer hoge archeologische waarde en zeer hoge archeologische waarde met een beschermde status . Statustoekenning heeft plaatsgevonden op basis van een aantal door de RCE gehanteerde criteria (kwaliteit, zeldzaamheid en contextwaarde).

Binnen het plangebied ligt één monument van hoge archeologische waarde (bijlage 2). Het betreft het terrein waar in het verleden het Oude Veerhuis stond (AMK-nr: 7181). De historische stadskern van Rhenen bestaat uit twee monumentale zones van hoge archeologische waarde (AMK-nr: 11885 en 12204). De eerste beslaat het gebied van de Cunerakerk, het terrein van het voormalige Agnietenconvent en het voormalige Koningshuis. Het tweede AMK-terrein representeert het historisch centrum van Rhenen. Aangrenzend buiten het plangebied liggen nog een tweetal AMK-terreinen aan weerszijden van de Utrechtsestraatweg (ten westen van de stad). Op beide terreinen en omgeving (AMK-nr: 7180 en 7188) zijn graven aangetroffen. Daarbij kent het eerste grafveldterrein een datering in de Vroege Middeleeuwen (De Donderberg) en het tweede terrein een enkel graf met een datering in de IJzertijd – Romeinse Tijd.

IKAW en CHS
De IKAW geeft voor heel Nederland de verwachte trefkans op de aanwezigheid van archeologische resten. Die trefkans is aangegeven in vier categorieën: hoog, middelhoog, laag en zeer laag. Deze kaart is gebaseerd op de relatie tussen de bodemsoort en eerder aangetroffen vindplaatsen op zulke gronden en landschappelijke zones. Een volgens de IKAW lage kans op het kunnen aantreffen van archeologische waarden betekent uiteraard niet dat er geen archeologische waarden aanwezig kunnen zijn.

Volgens de IKAW ligt het gehele onderhavige plangebied in een zone met een lage kans op het aantreffen van archeologische waarden (bijlage 2). Dit wordt veroorzaakt doordat dit gebied in de uiterwaarden ligt, die bestaan uit relatief jonge kleigronden direct langs de actieve rivier. De Rijn heeft in het verleden binnen het plangebied gestroomd waarbij de kans groot wordt geacht

[24] Nillesen en Kremer 2011.
[25] Hagens en Leuvering 2011.

dat deze de eventueel voorheen aanwezige archeologische sporen heeft verspoeld dan wel vernietigd. Daarnaast worden dit soort overstromingsgevoelige gronden niet gezien als geschikte bewoningslocaties, zeker gezien de directe nabijheid van de hoge en veilige gronden op de stuwwal. Die stuwwalgronden hebben daardoor wel een hoge trefkans toebedeeld gekregen.

In aanvulling op de landelijke verwachtings- en waarderingskaarten hebben provincies eigen kaarten vervaardigd, waarin meer lokale gebiedskennis is opgenomen. De Cultuurhistorische Hoofdstructuur (CHS) van de provincie Utrecht is digitaal te raadplegen. Volgens de CHS hebben een groot deel van de laatmiddeleeuwse zomerdijken (groene lijnen in afb. 2.11) langs de Nederrijn een hoge cultuurhistorische (agrarische) waarde. De voormalige Koningstuin staat (wel) op deze provinciale kaart als historische buitenplaats aangegeven (lichtgroen vlak). De gronden rondom de historische kern liggen binnen een molenbiotoop (blauwe cirkel) van de huidige Binnenmolen. De zuidoostelijke helft van het gebied met de kleiputten en steilrandjes in de Palmerswaard (geel vlak) hebben een zeer hoge waarde in het agrarisch cultuurlandschap.

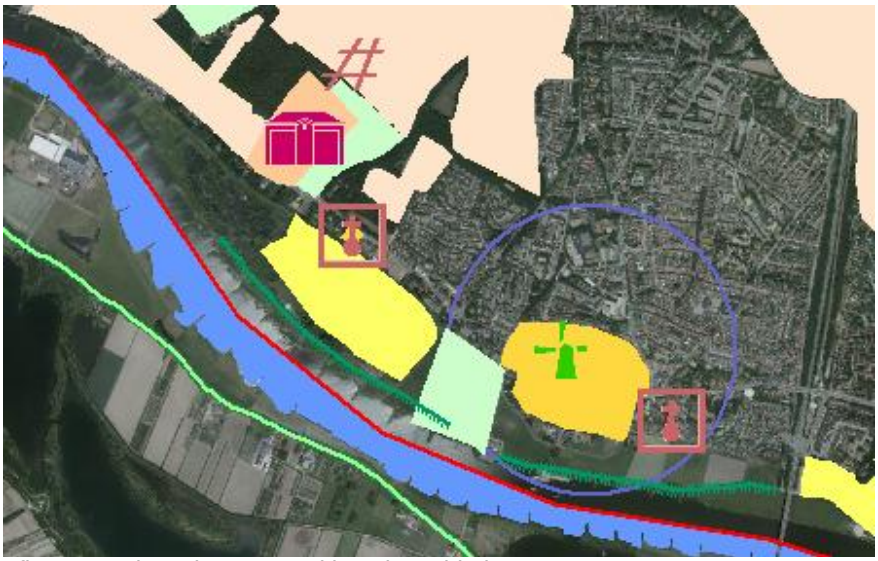

Afb. 2.11 Uitsnede CHS rond het plangebied.

2.5 Archeologische verwachting

Op basis van de resultaten van het voorgaande kan voor het plangebied een gespecificeerde archeologische verwachting worden geformuleerd.

Prehistorie

Op basis van het voorgaande wordt de kans op het kunnen aantreffen van archeologische waarden uit de prehistorie binnen het plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen, middelhoog geacht. De eventueel aanwezige sporen worden dan met name op en nabij de stuwwalgronden ten westen van de historische binnenstad langs de Utrechtsestraatweg verwacht direct vanaf maaiveld of onder de geroerde toplaag en tot op enige diepte.

Binnen de kleigronden van de uiterwaarden wordt de kans op het kunnen aantreffen van intacte sporen uit de prehistorie laag geacht. Vermoedelijk heeft de ter plaatse gelegen actieve stroom van de Nederrijn de ondergrond verstoord en de eventueel aanwezige prehistorische sporen al vernietigd of wellicht afgedekt. Eventueel nog aanwezige sporen uit deze periode in de uiterwaarden kunnen zich op de zandgronden van de uitlopers van de stuwwal of eventueel aanwezige zandige oeverwallen op enige diepte onder maaiveld bevinden.

De prehistorische sporen zouden kunnen bestaan uit resten van grafvelden (botmateriaal en bijgiften) of sporen van bewoning en landgebruik met resten van (afval)kuilen, haardplaatsen, huisplattegronden, greppels of sporen van zogenaamde *off-site* activiteiten en een breed scala van resten uit de materiële cultuur.

Binnen deze waterrijke omgeving van de stroomgordel van de Rijn kunnen natuurlijk ook watergerelateerde waarden uit de prehistorie worden aangetroffen. Hierbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld restanten van kano's of fuiken. Deze zogenaamde toevalsvondsten zijn echter vooraf moeilijk te voorspellen maar zeker niet uit te sluiten.

Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen
De archeologische verwachting voor het kunnen aantreffen van archeologische waarden uit de Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen wordt binnen het plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen middelhoog geacht. Ook voor deze periode geldt dat de eventueel aanwezige sporen dan met name op en nabij de stuwwalgronden langs de noordelijk rand van het plangebied of rond de Utrechtsestraatweg verwacht kunnen worden direct vanaf maaiveld of onder de geroerde toplaag.

Binnen de jonge gronden van de uiterwaarden wordt de kans op het kunnen aantreffen van intacte sporen uit de Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen lager geacht. Vermoedelijk heeft de rivier deze gronden nadien verstoord. Ter hoogte van de kleiputten in het westelijk deel van het plangebied heeft de kleiwinning de eventueel nog aanwezige Romeinse of vroegmiddeleeuwse sporen vermoedelijk grotendeels verstoord of vernietigd. Ook voor deze periode geldt dat de eventueel nog aanwezige sporen binnen de uiterwaarden zich op de zandgronden van de uitlopers van de stuwwal, eventuele oude oeverwallen op enige diepte onder maaiveld of direct onder de geroerde toplaag kunnen bevinden.

De sporen zouden kunnen bestaan uit resten van grafvelden (botmateriaal en bijgiften) of sporen van bewoning en landgebruik met resten van (afval)kuilen, haardplaatsen, huisplattegronden, greppels, sloten of sporen van zogenaamde *off-site* activiteiten en een breed scala van resten uit de materiële cultuur. Ook voor deze waarden geldt dat indien ze zich binnen een zuurstofarm milieu bevinden (onder water en/of in klei) ze mogelijk nog redelijk goed geconserveerd zullen zijn gebleven.

Er bestaat ook voor de romeinse en vroegmiddeleeuwse tijd de mogelijkheid dat er zogenaamde toevalsvondsten in de (voorheen) natte context kunnen worden gedaan. Dit betreffen dan mogelijke water-, scheeps- of visserijgerelateerde archeologische waarden. Hierbij kan gedacht worden aan scheepswrakken, steigerwerken of restanten van overbruggingen, duikers en dammen, fuiken en ander vistuig. Toevalsvondsten zijn vooraf uiteraard moeilijk te voorspellen maar dit soort zaken lijken een reële mogelijkheid binnen dit gebied en voor deze periode.
Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd
De archeologische verwachting op het kunnen aantreffen van sporen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd is binnen het gehele plangebied hoog. Binnen het plangebied liggen een aantal bekende vindplaatsen en kansrijke locaties die vroeger deel uitmaakten van de terreinen van het Oude Veerhuis, de Koningstuin met sloot en bebouwing, de Engelse graven / grafveld, de laatmiddeleeuwse dijken, de (keien)weggetjes door het gebied, de nog onbepaalde locatie van het mogelijke tolhuisje op het weggetje buiten de Rijnpoort (afb. 2.5), de waarschijnlijk al aangetroffen molenplaats in de Palmerswaard en de gesloopte steenovens aan de waterkant.

Rhenen (Grebbeberg) staat wat betreft oorlogsverleden met name bekend om de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog. Mogelijk zijn er binnen het plangebied nog sporen aan te treffen van de oorlogshandelingen die zich in de Tweede Wereldoorlog maar ook andere perioden in de nabijheid van Rhenen hebben afgespeeld. Daarnaar is in dit archeologisch bureauonderzoek geen nader onderzoek gedaan omdat dit door specialisten apart zal worden uitgevoerd in een zogenaamd NGE-onderzoek voor het plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen. Voor meer informatie wordt verwezen naar dat (nog op te stellen) rapport.

Ten behoeve van de mogelijke toekomstige graafwerkzaamheden binnen het plangebied en ten behoeve van een algemene inventarisatie van mogelijke Niet-Gesprongen Explosieven (NGE) in het gebied zal hiernaar door specialistisch bureau een onderzoek worden gedaan. Voor meer informatie over het oorlogsverleden, bodemverstorende gevechtshandelingen en landinrichting in de oorlogstijd wordt verwezen naar dat (nog op te stellen) specialistische rapport.

In de ondergrond kunnen sporen van landgebruik en landinrichting worden aangetroffen zoals greppels, sloten, watergangen, akkerlagen, dumpzones, dijken en weggetjes of kuilen en graafsporen alsmede een breed scala van resten uit de materiële cultuur.

Het is bovendien zeker niet uit te sluiten dat er restanten van scheepswrakken en andere aan scheepsvaart, visserij of water gerelateerde voorwerpen of bouwwerken kunnen worden aangetroffen in de ondergrond omdat een groot deel van het plangebied deel heeft uitgemaakt van de rivier, rivierarmen, uiterwaarden of voormalige en huidige oevers. Dit betreffen in een groot deel van de gevallen echter toevalsvondsten die vooraf moeilijk te voorspellen zijn. Ter hoogte van het Oude Veerhuis (monumententerrein) zijn al eerder resten van een dam o.i.d. aangetroffen.

De eventueel aanwezige resten uit deze relatief recente periode van de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd kunnen gezien hun relatief jonge ouderdom nog redelijk tot goed bewaard zijn gebleven. De sporen kunnen direct vanaf maaiveld worden verwacht.

3 Conclusie en aanbeveling

3.1 Conclusie

Binnen het plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen liggen een aantal cultuurhistorisch waardevolle terreinen en archeologisch kansrijke locaties. In het gebied ligt een archeologisch monument van hoge waarde, namelijk het AMK-terrein van het Oude Veerhuis. De voormalige tuin van het Koningshuis ligt ook binnen het plangebied en is thans in het reliëf nog herkenbaar. Mogelijk bevinden zich binnen dit terrein ook nog graven van Engelse soldaten en eventueel bebouwingresten van de hovenierswoning. In het oostelijk deel van het plangebied hebben steenovens gestaan. Mogelijk bevinden zich nog resten van een klein gebouwtje (kaart Van Deventer ca. 1568) of resten van de op de ets van De Beijer (1753) weergegeven molen in de Palmerswaard in de ondergrond van het plangebied.

Op de flank van de stuwwal komen langs de noordelijke / noordoostelijke rand van het plangebied stuwwalafzettingen in de ondergrond voor die een hoge archeologische verwachting hebben. Dit betreffen stuwwalafzettingen die vanwege hun ouderdom al lange tijd bewoond of gebruikt kunnen zijn geweest. Zo liggen grenzend aan het plangebied een tweetal archeologische monumenten van hoge waarde. Het betreffen locaties waar (vele) graven zijn aangetroffen met een datering in de IJzertijd en de Romeinse Tijd – Vroege Middeleeuwen. Eén daarvan behoort tot één van de rijkste vroegmiddeleeuwse grafvelden in ons land (De Donderberg). De stuwwalafzettingen met eventueel aanwezige sporenniveaus vanaf de prehistorie, lopen gedeeltelijk door onder het maaiveld van het plangebied. De afzettingen zijn in de Middeleeuwen wel (deels) geërodeerd door de rivier, die nu wat zuidelijker stroomt dan toen. Vermoedelijk zal niet de gehele ondergrond geërodeerd of weggespoeld zijn en kunnen er nog restanten van aan watergerelateerde zaken worden verwacht. Hierbij valt te denken aan scheepswrakken, havenwerken en andere bouwwerken of voorwerpen behorende tot de visserij of de scheepsvaart.

3.2 Aanbeveling

Op basis van het voorgaande wordt geadviseerd om geen bodemingrepen (in dit geval graven noch ophogingen) te laten plaatsvinden binnen het terrein van het voormalige Oude Veerhuis, de voormalige Koningstuin met aangrenzende bijbehorende zones (sloot of huidige depressie rondom en de noordelijke zone van de Paardenmarkt) of ter plaatse van de laatmiddeleeuwse dijken of dijkjes binnen het plangebied (rode zone in afb. 2.12.). Omdat hier mogelijk nog menselijke overblijfselen / graven kunnen worden aangetroffen maar ook om de contouren van de Koningstuin zichtbaar te houden, is het niet wenselijk om binnen dit deelgebied een ophoging of egalisatie te realiseren.

Binnen de graslanden van het plangebied rondom de historische stadskern en op de flanken van de stuwwal (zone Utrechtsestraatweg vanaf het Paardenveld westelijker) wordt geadviseerd geen bodemingrepen te laten plaatsvinden die dieper gaan dan de huidige bouwvoor (doorgaans ca. 30 cm) of reeds verstoorde grond (oranje zone in afb. 2.12). Dit geldt met name voor het gebied of de zones waar de steenovens hebben gestaan, het gebied nabij de oude omwalling (Buitenomme) en de zone waar op basis van de kaart van Van Deventer een bouwwerkje (tolhuisje?) kan hebben gestaan (grasland ten oosten van de Veerweg en noorden van de Rijnkade). Een matige ophoging of beperkte egalisatie zal hier niet direct op bezwaren stuiten vanuit de conditie archeologie.

Binnen het deelgebied van de kleiputten (noordwestelijk deel plangebied) hebben de voorgaande bodemingrepen tijdens de kleiwinning waarschijnlijk al ernstige verstoringen aan de ondergrond toegebracht. Binnen dit deelgebied wordt geadviseerd verdere ontgravingen (uitdiepen)

binnen de bestaande putten- en plassen vrij te geven, wat betreft de conditie archeologie (gele zone in afb. 2.12). Dit geldt dus niet voor de dijken, kades, oude weggetjes, mogelijke molenplaats of grotere aaneengesloten stukken graslanden binnen dit deelgebied. Bodemingrepen binnen deze laatst genoemde groep (*dijken … graslanden*) dienen vermeden te worden.

De huidige oevers (stranden) van de Nederrijn kunnen worden vrijgegeven voor bodemingrepen tot een diepte van één meter (groene zone in afb. 2.12).

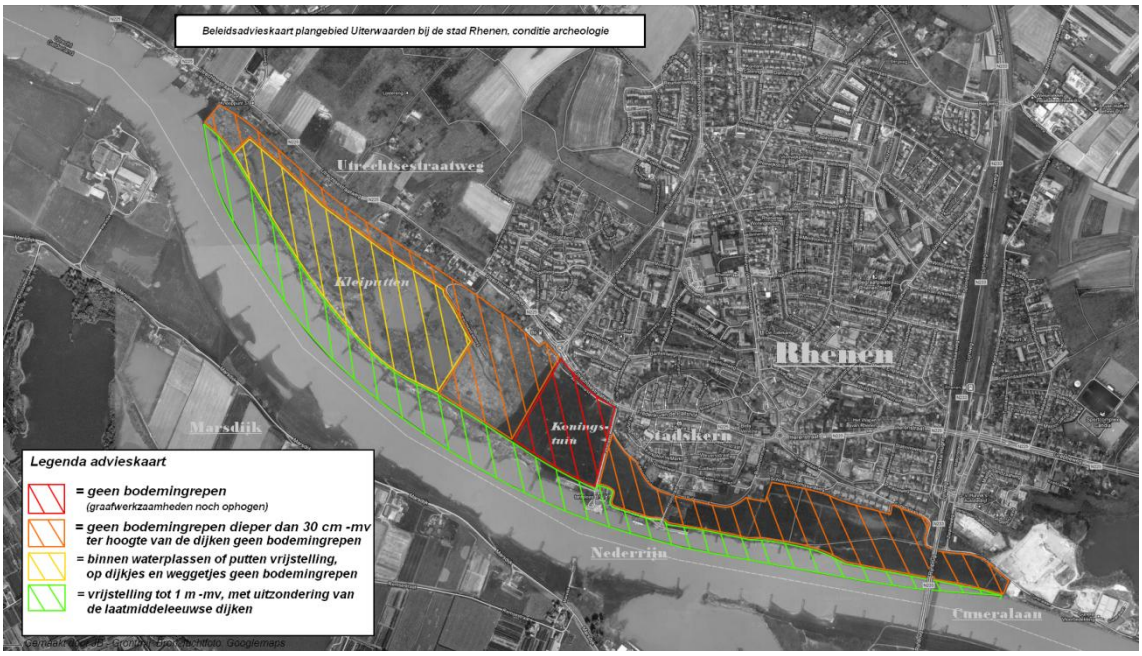

Afb. 2.12 Beleidsadvieskaart archeologie plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen

Indien er ondanks bovenstaande aanbevelingen toch bodemingrepen gaan plaatsvinden die de aangegeven grenzen overschrijden of van dusdanige omvang zijn, dan zal voorafgaand daaraan eerst een inventariserend veldonderzoek noodzakelijk worden geacht. Dit dient om de in dit bureauonderzoek uitgesproken archeologische verwachting te kunnen toetsen.

Binnen de zone van de voormalige Koningstuin en het Oude Veerhuis zal - afhankelijk van de ingreep - wellicht gedacht moeten worden aan een vlakdekkende of beperkte opgraving indien hier grootschalige of diepgaande graafwerkzaamheden gaan plaatsvinden. Het is namelijk zeker dat zich ter plaatse sporen van menselijke activiteiten, bewoning en mogelijk zelfs graven bevinden. Om er zeker van te zijn dat hier geen behoudswaardige archeologische resten worden vernietigd tijdens de werkzaamheden dient dit vooraf gedocumenteerd te worden.

Binnen de ‘graslanden’ of grotere aaneengesloten stukken gronden kan een inventariserend veldonderzoek bestaan uit een verkennend of karterend booronderzoek. Dit booronderzoek dient dan om de bodemopbouw, mogelijke verstoringsgraad of archeologische kansrijkheid in kaart te brengen. Om (stenen) bouwwerken op te sporen in dit buitengebied kunnen grondradartechnieken (geofysisch onderzoek) wellicht uitkomst bieden. Op de flanken van de stuwwal, nabij de voormalige omwalling of locaties grenzend aan de AMK-terreinen wordt geadviseerd direct een (beperkt) proefsleuvenonderzoek uit te laten voeren.

Mochten tijdens grondwerkzaamheden archeologische of cultuurhistorische waarden, vondsten en/of sporen worden aangetroffen, dan dient altijd direct contact te worden opgenomen met de bevoegde overheid in het kader van de wettelijke meldingsplicht (Monumentenwet 1988, artikel 53 en 54).

Dit advies (definitief 1) dient nogmaals ter goedkeuring te worden voorgelegd aan de bevoegde overheid, in deze de gemeente Rhenen. De deskundige namens de bevoegde overheid is de Omgevingsdienst regio Utrecht.

Literatuur en bronnen

Literatuur

Berendsen, H.J.A. 2005. *Fysische Geografie van Nederland. Landschappelijk Nederland.* Van Gorcum, Assen.

Berendsen, H.J.A. en E. Stouthamer 2001. *Paleogeographic development of the Rhine-Meuse delta, The Netherlands*. Assen.

Blijdenstijn, R. 2005. *Tastbare Tijd. Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht*. Amsterdam.

Dekker, H., 2006. *Heel Rhenen op de schop*. Oud Rhenen – jaarboek.

Delfin, L., 1986. *Levenstekens uit het Oude Veerhuis van Rhenen*. Oud Rhenen – jaarboek. Bron: SABINE – Universiteit Utrecht.

Deys, H.P., 1984. *Het Oude Veerhuis van Rhenen teruggevonden.* Oud Rhenen – jaarboek. Bron: SABINE – Universiteit Utrecht.

Hagens, D., en J.H.F. Leuvering, 2011. Bureauonderzoeken Inventariserend Veldonderzoek, karterend booronderzoek, Buitenomme te Rhenen. Projectnummer S100247. Synthegra bv, Doetinchem.

Huiskes, B., 2011. *Eeuwige rust op de Donderberg*, een groot vroegmiddeleeuws grafveld bij Rhenen. Sidestone Press, Leiden.

Jong, de 1985. *Oude wegen naar het veer bij Rhenen*. Oud Rhenen – jaarboek. Bron: SABINE – Universiteit Utrecht.

Nillesen, R., en H. Kremer, 2011. Rijnstraat 24 en Keldermanspad 2 te Rhenen, gemeente Rhenen. Bureauonderzoek. Projectnummer S110210. Synthegra bv, Doetinchem.

Stiboka, 1973. Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. *Toelichting bij kaartblad Blad 39 West Rhenen en Blad 39 Oost Rhenen.* Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Bronnen

Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) - www.ahn.nl – maart 2013.

Archeologisch Informatiesysteem (Archis2). Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Amersfoort (bodemkaart, IKAW, AMK, onderzoeken, waarnemingen).

Archief van Utrecht – afbeeldingen (afb. 2.6 Koningshuis – C.H. von Bonn, 1748) – www.hetutrechtsarchief.nl – maart 2013.

Bodemkaart van Nederland, Blad 39 Oost Rhenen. Schaal 1:50.000, Stiboka, Wageningen 1973.

Cultuurhistorische Hoofdstructuur provincie Utrecht. - www.provincie-utrecht.nl – maart 2013.

Ets van Jan de Beyer / Beijer uit 1753 – website over *Het dorp Veenendaal* (o.i.d.) gemaakt door Paul Hageman – website: http://hagemapa.home.xs4all.nl/Turfprenten/index2.html

Geologievannederland.nl – afbeelding 2.1 (doorsnede vorming van een stuwwal).

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen (en omstreken) - www.oudrhenen.nl – maart 2013.

Rhenen – gemeentewebsite - voor beleid en historie – www.rhenen.nl – maart 2013

Utrechts Landschap – informatie Palmerswaard – www.utrechtslandschap.nl – maart 2013.

Universiteit Utrecht – SABINE bibliografisch gegevensbestand – www.uu.nl – maart 2013

WatWasWaar – historisch / oude kaarten en afbeeldingen - www.watwaswaar.nl – maart 2013.

Verklarende woordenlijst

Verklarende woordenlijst

afzetting	onderverdeling van een formatie, ook wel laagpakket genoemd.
BP	Before Present (voor 1950).
eolisch	door de wind gevormd, windafzettingen.
fluvioperiglaciaal	door sneeuwsmeltwater gevormd.
fluviatiel	door rivieren gevormd, afgezet.
formatie	fundamentele eenheid in de lithostratigrafische classificatie gebaseerd op gesteentekenmerken.
genese	wording, ontstaan.
Holoceen	geologisch tijdvak, dat ongeveer 10.000 jaar geleden begon en waarin we ons nu bevinden. Jongste periode van het Kwartair.
in situ	achtergebleven op exact dezelfde plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponeerd, weggegooid of verloren.
oeverwal	zandige rug langs een rivierbedding.
Pleistoceen	Geologisch tijdvak, dat ongeveer 2,5 miljoen jaar geleden begon tot aan het Holoceen.
prehistorie	dat deel van de geschiedenis waarvan geen geschreven bronnen bewaard zijn gebleven.
Saalien	voorlaatste glaciaal, waarin het landijs tot in Nederland doordrong (vorming stuwwallen), circa 200.000-130.000 jaar geleden.
stroomgordel	rug bestaande uit zand en grind, gevormd door een opgevulde rivierbedding met de twee oevers die door daling van de omliggende grond hoger in het landschap is komen te liggen.
vaaggronden	minerale gronden zonder duidelijke-podzol B-horizont, zonder briklaag en zonder minerale eerdlaag.
Weichselien	geologische periode (laatste ijstijd, waarin het landijs Nederland niet bereikte), ca. 120.000-10.000 geleden.

Afkortingen

AHN	Actueel Hoogtebestand Nederland
AMK	Archeologische Monumentenkaart
Archis2	geautomatiseerde archeologisch informatiesysteem voor Nederland. Dit

	bestaat uit een databank waarin allerlei gegevens over archeologische vindplaatsen en terreinen in Nederland zijn opgeslagen, daterend van de prehistorie tot de Nieuwe Tijd.
IKAW	Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden. Landelijke verwachtings-kaart.
KICH	Kennisinfrastructuur Cultuurhistorie
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (versie 3.2, 2010)
-mv	onder maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
StiBoKa	Stichting Bodemkartering (tegenwoordig onderdeel van Alterra).

Bijlage 1

Ligging locatie op de topografische ondergrond

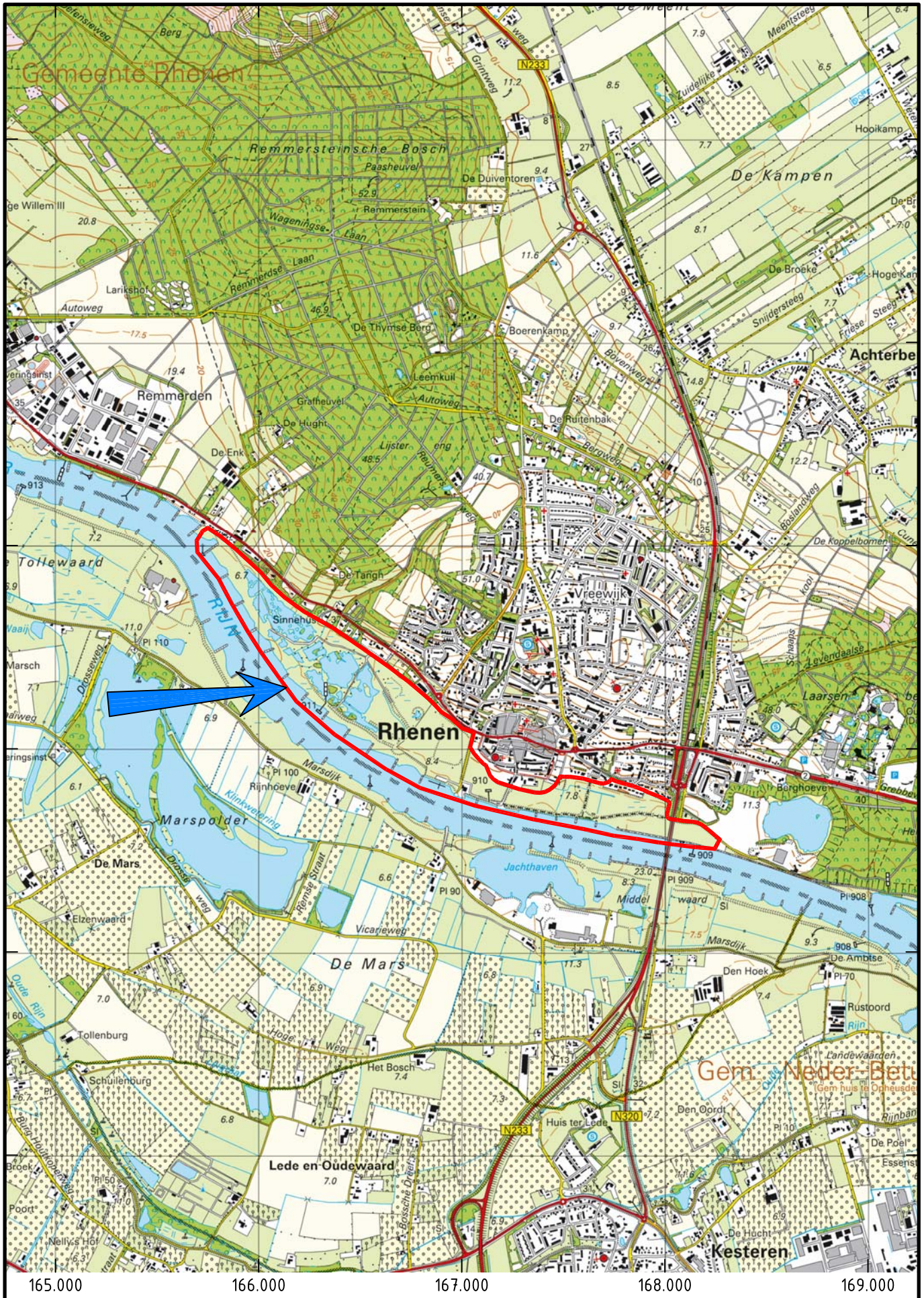

Bron: Topografische Dienst Nederland
Kaart 39A Culemborg, uitgave 2009

Ligging locatie

schaal 1 : 25000 *o.n. XXXXX* *bijlage 1*

P:\327263\CAD\LIGLOC.DWG, LIGLOC ARCH, 3/26/2013 3:37, Reijnst, Theo, Cluster Midwest locatie Houten 030-6344700

Bijlage 2

Archeologische basiskaart

Archeologisch onderzoek Uiterwaarden bij de stad Rhenen

25-03-2013

Archeologische basiskaart (OMG= 55879)

J. Bex - Grontmij Nederland B.V.

168705 / 442824

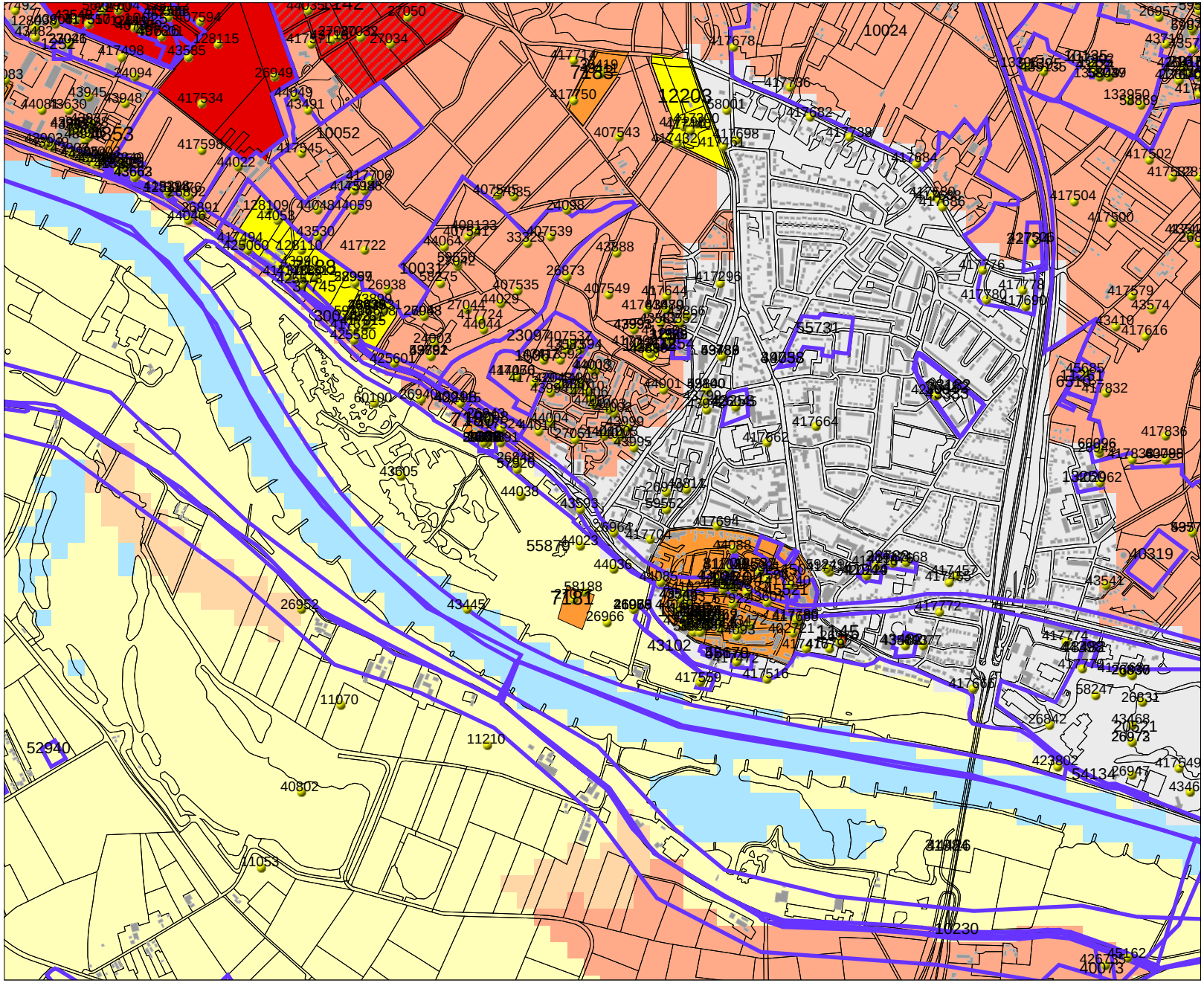

165106 / 439885

Legenda

- WAARNEMINGEN
- ONDERZOEKSMELDINGEN
- HUIZEN
- TOP10 ((c)TDN)

MONUMENTEN

- archeologische waarde
- hoge archeologische waarde
- zeer hoge archeologische waarde
- zeer hoge arch waarde, beschermd

IKAW

- zeer lage trefkans
- lage trefkans
- middelhoge trefkans
- hoge trefkans
- lage trefkans (water)
- middelhoge trefkans (water)
- hoge trefkans (water)
- water
- niet gekarteerd

0 500 m

N

Archis2

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Archeologisch onderzoek Uiterwaarden bij de stad Rhenen

25-03-2013

Archeologische basiskaart - overzicht (zonder waarnemingen)

J. Bex - Grontmij Nederland B.V.

172866 / 445438

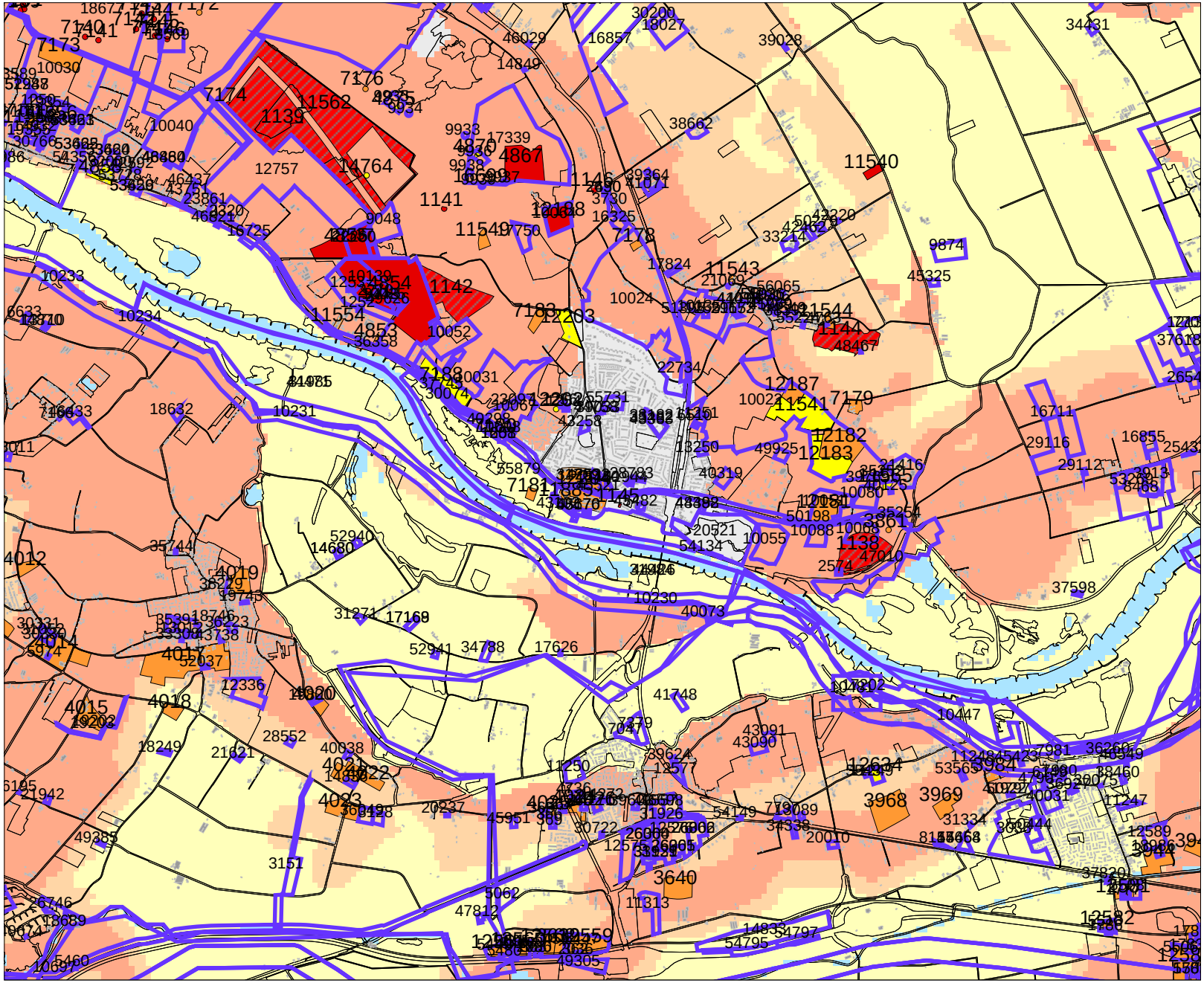

162071 / 436619

Legenda

- ONDERZOEKSMELDINGEN
- HUIZEN
- TOP50_CBS ((c)CBS)

MONUMENTEN

- archeologische waarde
- hoge archeologische waarde
- zeer hoge archeologische waarde
- zeer hoge arch waarde, beschermd

IKAW

- zeer lage trefkans
- lage trefkans
- middelhoge trefkans
- hoge trefkans
- lage trefkans (water)
- middelhoge trefkans (water)
- hoge trefkans (water)
- water
- niet gekarteerd

0 1 km

N

Archis2

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Bijlage 3

Beleidsadvieskaart archeologie plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen

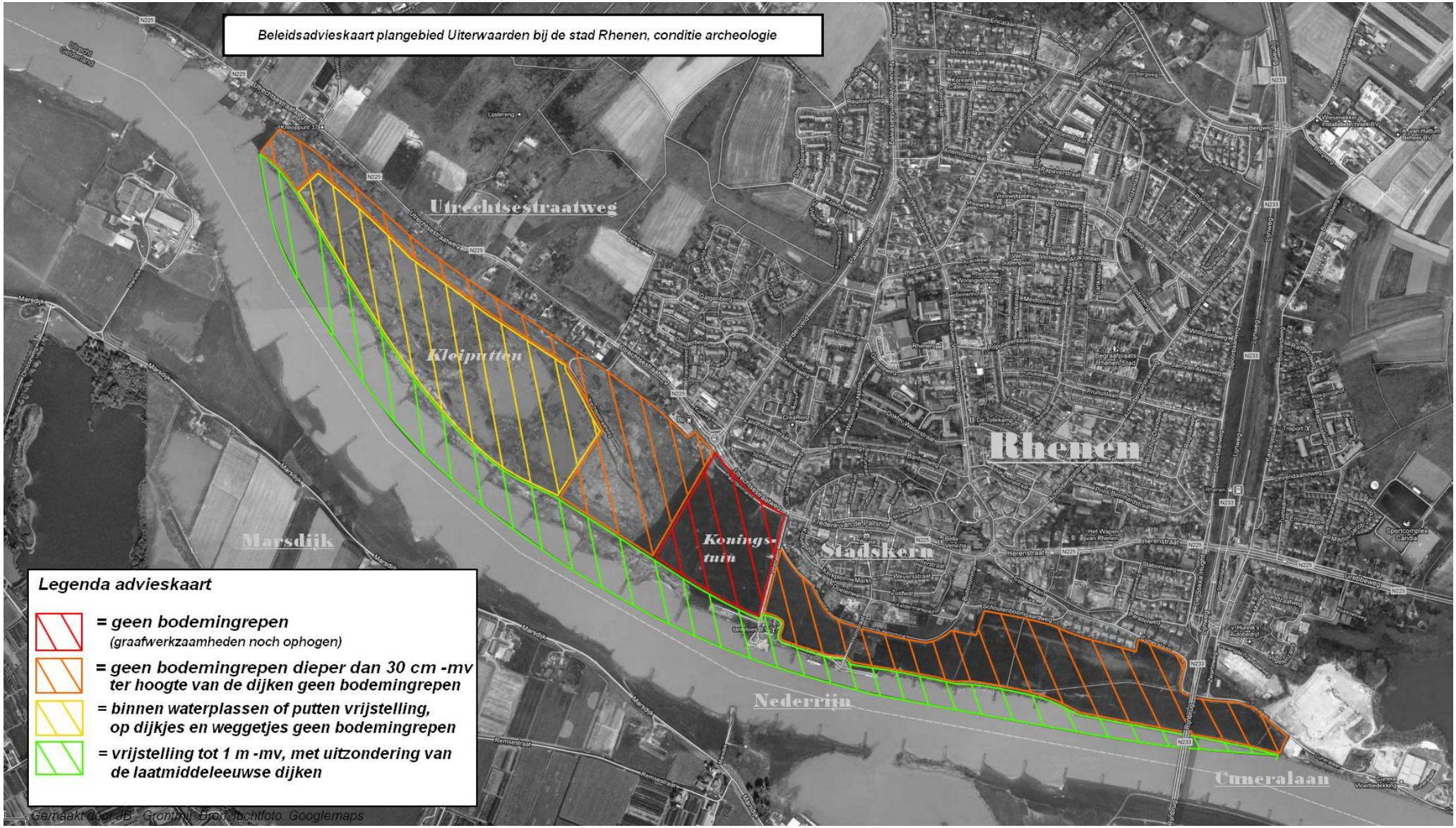
Beleidsadvieskaart plangebied Uiterwaarden bij de stad Rhenen, conditie archeologie
Utrechtsestraatweg
Kleiputten
Marsdijk
Koningstuin
Stadskern
Rhenen
Nederrijn
Cimeralaan
Legenda advieskaart
= geen bodemingrepen
(graafwerkzaamheden noch ophogen)
= geen bodemingrepen dieper dan 30 cm -mv
ter hoogte van de dijken geen bodemingrepen
= binnen waterplassen of putten vrijstelling,
op dijkjes en weggetjes geen bodemingrepen
= vrijstelling tot 1 m -mv, met uitzondering van
de laatmiddeleeuwse dijken
Gemaakt door JB - Grontmij Bron: luchtfoto, Googlemaps

www.grontmij.nl

Wij ontwerpen en realiseren plannen voor de toekomst, door mensen en partijen in regio's bij elkaar te brengen en met elkaar te verbinden, met respect voor onze leefomgeving, onze klanten en elkaar.